

יוסיף דעת

מבית
"שבת טיש"
- ב"ה -

"זכר נהגו העם" - ב'

לצד גודל החיוב לשמירה על המנהגים המקובלים מדור לדור, מצאנו כבר בספרי הקדמונים יחס של ביטול למנהגים של שטות והבל שלא נקבעו על-פי ותיקין, אלא נוצרו מזמת טעויות ובלבולים ולא נמצאו בהם טעם וריח. וכבר מצאנו בדברי התוספות בבבא בתרא (ב, א ד"ה 'נגיל') שיש מנהגים שהם מנהג הדיוס, ואין לסמוך עליהם, אף שזה מנהג המדינה.

וכבר התאוננו רבים על מנהג ההמון שהופכים את הטפל לעיקר, ולעתים מקפידים על מנהגים מיוחדים ושוכחים הלכות מפורשות ואין איש שם אל לבו. וכך אמר רבי מנחם מענדל מקוצק: "איזהו חסיד? זה שאינו עושה טפל לעיקר ועיקר לטפל", ואמר פעם על דברי הרמ"א (בסימן תקפג) יש מדקדקים שלא לאכול אגוזים [בראש השנה] שאגוז בגימטריא חטא" (למעשה הוא גימטריה 'חט', ועם הכולל 'חטא'), כי יש לזכור שחטא בעצמו הוא גם-כן בגימטריה חטא, ומהחטא עצמו בוודאי שיש להיזהר הרבה יותר ממה שזוהרים מאכילת האגוזים...

וכן מסופר על מהר"ד מבעלזא, שפעם נכנס לפני פסח אל המטבח שם עסקו החסידים בהכנת מאכלי בית הרב לפסח, ואמר: "ודאי שצריכים לעשות הכל כנהוג, אולם רצוני שכל אחד שאוכל אצלי בפסח שידע מה אסור מדאורייתא ומה מדרבנן, מהו מטעם חומרא ומהו מטעם מנהג או רק עניין" ("שיח זקנים" כ', והעתיקו ב'פתי יאמין' הוסיף: "והגריעות במה שעושין טפל לעיקר הוא, כי אז בהכרח נעשה העיקר טפל, כי האדם מוגבל ואין יכול לעשות כל-עקר עיקרים, וממילא הוא בוחר לו הדברים היותר קלים להיות אצלו עיקר, והדברים הכבדים הוא מזניח כטפל. ויותר קל לעסוק בסיפורי מעשיות וברמזים וגימטריאות על מאכלי שבת, מלהתייגע על סוגיות ועל הילכתות חמורות...").

1. מנהג בטעות

כדוגמה למנהג שנוצר בטעות, מספרים על מהר"ם מיניץ שכאשר התמנה לרבנותו באחת הקהילות באשכנז, נתקל במנהג מוזר וחסר טעם שנהגו בו אנשי העיר בצום תשעה באב, והיו יוצאים אל בית-העלמין הסמוך לעיר כדי להשתטח על קברי אבותם, ובידם היו נושאים 'שום'. ניסה מהר"ם מיניץ להבין מה הטעם בנשיאת השום אל בית-העלמין, אולם הציבור לא ידע להשיב לו טעם המתקבל על הדעת, אף שאחזו במנהג בדבקות וטענו שכן נהגו גם אבותיהם ואבות-אבותיהם. החל מהר"ם מיניץ לחקור אחר הדבר, והנה גילה כיצד נוצר המנהג הנלעג: בספר מנהגים עתיק בכתב-יד של גולת אשכנז נכתב, כי נוהגים לצאת בתשעה באב לבית-הקברות "אונד דיע קנעבליך מיטנעהמין", אלא שבניב העתיק של שפת האידיש בגרמניה היתה משמעות למלה "קנעבליך" לילדים, והוראת המנהג היתה לצאת עם הילדים אל בית-העלמין כדי להחזיר בלבם כי סוף האדם למוות ולהביאם לתשובה. אלא שרבות הימים נשתכחה מלה זו וחדלה לשמש ככינוי לילדים, ובטעות דימו אותה למלה דומה באידיש השגורה עד היום "קנאָפּלִיך" שבו מכנים את ה'שום', וכך נוצר המנהג לצאת עם שום לבית-העלמין בתשעה באב... ומוכן כי מהר"ם מיניץ ביטל את המנהג שנוצר בטעות ("הד המזרח" שנת תש"ד, בנאות דשא" וקרא עמי ר"ז).

המשגיח רבי גד אייזנר דיבר פעם על המידה המוגנה להיות חקיין של הזולת וללכת כבהמה אחר האחרים בלי להבין ולהשכיל, ואמר כי אדם כזה דומה לבית-כנסת שהיה פעם בעיירה אחת, ובה היה מנהג, שבשעה שהיו פותחים את ארון-הקודש להוצאת ספר-התורה לקריאה, היה כל הציבור מסתובב לאחוריו ומסב פניו אל כותל המערב. פעם נקלע לשם אורח אחד ותמה על המנהג המוזר וחסר הפשר, עד שהלך וחקר מפי זקנים, והתברר לו כי דברים כפשוטם: בכותל המערבי היה תלוי לוח גדול שעליו נכתב נוסח "ברוך שמייה" שאומרים בשעת פתיחת הארון, וציבור המתפללים שהתפילה לא היתה נהירה להם בסיודור באותיותיה הקטנות, היו מסתובבים לקיר האחורי כדי לקרוא מתוך הלוח הגדול שעל הכותל, ואף לאחר שנים רבות מאז שהלוח כוסה בסיודור המשיכו המתפללים לשמור על מנהגם הנלעג והיו מסתובבים לאחור בכל פעם שנפתחו דלתות היכל להוצאת ספר-התורה... ("במחצית" ג'ד"ל עמ' נד).

בספר "אהל נפתלי" שחיבר רבי אברהם חיים שמחה בונים מיכלזון ה"ד (מחבר ספרים פורה, בנו של

התפילה בביטוי ובניקוד הנכון (ולכן דוגמאות למכביר, כמו החלפת אותיות דמות, הבלעת אותיות או השמטתן, בעיקר בקריאת שמע שאף שנפסק כרבי יוסי שאף אם לא דקדק באותיותיה יצא, כתב המשנה ברורה בסימן סכ שהוא רק כאשר קרא את כל התיבות והאותיות ולא דילג מאומה, ולא כשדילג ושינה ממשמעות התיבות); וכן הלכות מצויות רבות בעיקר בתפילה, כמו: הנחת תפילין שבראש כראוי שלא תיפול על המצח; שלא להתחיל תפילת עמידה כאשר נכנסים לבית-הכנסת באיחור והציבור מתפלל, אלא אם-כן ברי לו שיספיק לסיים עד שלא יגיע שליח ציבור לקדושה (שו"ע סימן קט, א); להגביה את העיניים באמירת קדושה (שור או"ח בשם ספר היכלות, ובאותה שעה הקב"ה אומר "אין לי הנאה בעולם כאותה שעה שעניינם נשואות בעיני ועיני בעינייהם, באותה שעה אני אחז בכסא כבודי בדמות יעקב ומחבקה ומנשקה ומזכיר וכותם וממחר גאולתם", וכן כתב הרמ"א בסימן קכה, ב); איסור דיבור אחרי ברכו בתפילת מעריב (והסתפק בי"א נדברו ח"ו סימן נד אם יכול לומר "והוא רחום" כאשר לא הספיק לומר לפני 'ברכו' והיה דעתו לכוף); לא להתחיל לומר 'אשר' לפני מנחה עד שיהיה מניין עשרה (כפי שכתב הרמ"א בסימן רלה, א בשם סמ"ק וכלבו [שלא נודע מהו מחברו, והחיד"א דחה את השערת בעל שלשלת הקבלה שמחברו הוא הרי"ש, וב'קורא הדרות" רבי דוד קונפורטי מסלוקיני גם דחה את האגדה הרוחת כי אשה חכמה כתבה את הספר ולכן הוסתר שמה); אין לומר אשרי שקודם מנחה אלא כשיש מנין בבית-הכנסת, כדי שיאמרו עליו הקדיש שלפני תפילת המנחה, וב'משנה ברורה" הוסיף ש"אם אמרו [אשרי] בלא מנין ואחרי-כך בא מנין, יאמרו מזמור אחד ואחרי-כך יאמר קדיש", אך בכמה מקומות כתב שהחזן יאמר שלוש פעמים ויאמר קדיש אחריהם, ומצוי מאוד בזמנו שמתחילים לומר אשרי בלי מנין וכאשר נכנס העשירי מתחיל החזן מיד קדיש, ומצווה לפרסם ולתקן הדבר שהחזן יחזור שוב על שלוש הפסוקים האחרונים שב'אשרי' ואז יאמר קדיש; כאשר מוליכים את ספר-התורה להכניסו לארון-הקודש, מצווה על כל מי שעוברת לפניו ללוותו עד לארון שמכניסים אותו שם (דברי הרמ"א בסימן קמט וכו' סעיף אחד, ובמשנה ברורה הוסיף שגם כשמוציאים את התורה מצווה לכל מי שעובר לפניו ללוותה עד לכימה, אך בסיודור יעב"ץ כתב שיש אומרים שיש ללוותה רק מעט ולא עד הארון, וב'קפ החיים" כתב שאולי הטעם מפני ריבוי העם שיבואו לדחוק זה את זה, אך לפי זה לאכארה אם הציבור מועט יש אכן חיוב למתפללים ללוות את ספר-התורה עד להיכל. ובעניין זה מן העניין להביא את המסופר על המלבי"ם שהתאונן פעם: "עולם הפוך ראתי בבית הכנסת. בעלי-הביתים מנשקים את ספר-התורה בידים מרחוק, ואילו נדרים הם נודרים בפיהם מכלי לשלם. למעשה צריך היה להיות להפוך: שיהיו מנשקים את התורה בפיהם ומשלים את נדריהם בידיהם... - 'חד וחקל'; החיוב להמתין כדי הילוך ארבע אמות לאחור שפוסעים בסיום תפילת העמידה, טרם שבים למקום, ואף פוסעים פחות מעקב בצד

רבי צבי יחזקאל מיכלזון ה"ד מפלונסק שנודע בגאונותו ובקיאותו בתולדות גדולי ישראל, ושניהם נספו בשואה ה"ד), מובא סיפור נחמד על רבי נפתלי מרופשיץ, שביקש להראות לחסיד אחד לבל יחשוב כי כל פעולה מקורה ממנהגים קדומים ומזמנה לא יזוע: "פעם אחת ראה אברך אחד את הרה"ק מ' נפתלי זצ"ל מראפשיץ, שאחר שיצא מן המרחץ בעש"ק נטל צפרניו, והיו זה לפלא בעיניו, שהרי איתא בשה"ק ליטול את הצפרנים תחלה קודם הרחיצה, ושאל את הרב על זה, ואמר לו שיתענה הפסקה של ג' ימים ואחרי-כך יגלה לו את כונתו. ויעש האברך כן. אחר ג' ימים בא אליו, ויאמר לו הרה"ק 'ווייל דיא נעגעל זענין דאמאלס ווייך און זייא שניידן זיך דעמילט בעסער'..."

2. מתי תשכיל

מצויים עניינים והלכות רבים שנשתקעו ונשתכחו משום-מה, וראוי לתת עליהם את הדעת כדי לקיימם כראוי, ולא להיות מאלו המקפידים על מנהגים ושוכחים הלכות מפורשות. לא ניתן לפרט את כולם כי רבים הם, אלא נפרט מעט מהם ותן לחכם ויחכם עוד.

אחד העניינים הלוקיים מאוד, הוא ההטעמה הנכונה במילות התפילה, כמו להפסיק במקום הנכון (למשל ב"מורה אני" צריך לומר "שהחזרת בי נשמתו בחמלה" להפסיק מעט, ולסיים "דבה אמונתך" על-שם הפסוק באיכה "חדשים לבקרים רבה אמונתך", אלא שהתרגלנו מילדותנו לחבר ולומר "בחמלה רבה"; וימצור - רבש אשבעך", ולא "ומצור רבש" - "אשבעך" שמשמעו צור העשוי מדבש; להפסיק ב"ג מידות בין ה' הראשון לשני, וכן בפסוק "ויקרא בשם ה'" שהפסק צריך להיות אחרי תיבת 'בשם', מפני שהקב"ה הוא שקרא בשמו ולא משה, ולכן רפיה האות ב"ת שבתיבת 'בשם' כדן בג"ד כפ"ת אחרי אה"י בטעם מחבר; וכן "זכר רב, טובך יביעו" ולא "זכר, רב טובך, יביעו"; "לאהבה את ה' אלקים ולעבדו, ככל לבבכם ובכל נפשכם", ולא לחבר "לעבדו ככל לבבכם" אף שהוא נדרש בידי חז"ל איוהי עבודה שבלב זו תפילה, אבל אין זה הפשט, וכן אמרו בפסחים נו, א על בני יריחו שהיו כורכין את שמע, ואמר רבא שהיה אומרים "היום על לבבך" וזוהו משמע 'ולא מחר על לבבך' וכתב טבור שצריך להפסיק בין "אשר אנכי מצוה אתכם היום" ובין "לאהבה", כדי שלא ישתמע היום לאהבה ולא למחר לאהבה; לא להפסיק תיבת ציצית שבפסוק "ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם עבודה שבלב זו תפילה, אבל אין זה הפשט, אלא הציצית ומפסיקים שלא כדן באמצע הפסוק וכך הוא מאבד את משמעותו, וכך גם בפסוק "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת"; לחבר את התיבות "בשמחה רבה" אל המלים שלפניו כן "לך ענו שירה בשמחה רבה", להפסיק ולהשיך "ואמרו כולם", וכן "זה אלי ענו" ואחרי-כך "ואמרו"; וכן להפסיק כפי בסימוי הברכות בתפילת העמידה כגון "רופא - חולי עמו ישראל", "מקבץ - נדחי עמו ישראל" ועוד, והגיה נכונה של תיבות

אגודל, ועוד עניינים רבים מספור.

3. ד' אמות חדשות בארץ-ישראל

שגור בפי העולם לומר, כי יש מצווה בכל ד' אמות חדשות שהולכים בארץ-ישראל, ויש המצדיקים את ריבוי הטיולים שלהם ברחבי הארץ בטענה שהם רוצים לזכות במצוות רבות... אולם למעשה אין כל מקור לכך, והוא כנראה שיבוש מדברי הגמרא בכתובות (ק"א, א) ש"כל המהלך ד' אמות בארץ-ישראל מובטח לו שהוא בן עולם הבא", אך לא נאמר שם שהוא עניין המתחדש כל העת, אלא הכוונה על עצם שהותו בארץ, ובכך אפשר לזכות גם אם יפסע ד' אמות בתוך ביתו שבארץ ישראל, ואין כל עניין להלך דווקא ד' אמות חדשות. ואף שלדעת הרמב"ן (כמובא ב"הרדים" פרק נט) נחשבת ישיבת ארץ-ישראל במניין תר"ג המצוות, וב"כל עת ורגע שהאדם בארץ-ישראל הוא מקיים המצווה זו", לא מצאנו שיש מצווה מיוחדת בארבע אמות חדשות. והפוסקים אף נחלקו אם יש בהליכה בארץ-ישראל מצווה, או שהיא רק זכות למהלך שזוכה להיות בן העולם הבא, המהר"ט סבור (ש"ת מהר"ט י"ד ח"ב סימן כח) שאף שמובטח למהלך ד' אמות בארץ-ישראל שהוא בן העולם הבא, אך אין בזה מצווה עשה למי שרק עלה אליה כדי לראותה וחזר לגולה (ולדעתו דברי ה"ל בכתובות לכך המונה לנקב בארץ-ישראל שלא הספיק לדור ולישב בה), אך תלמידו בעל "כנסת הגדולה" (או"ח סימן רמח) חלק עליו וסבר שיש בזה מצווה וחביאו ה"כגן אברהם" (שם) ובמשנה ברורה (שם ס"ק כח), וכן כתב ה"פני משה" (ח"א סימן ה) שבעלייה לארץ-ישראל מקיימים מצווה. ובדומה לכך הסתפקו בסופרי דורנו, אם יש מצווה מיוחדת לסייר ולטייל בארץ-ישראל, וכתבו שכיוון שאין עניין בד' אמות חדשות אין שום עניין בטיולים ומסעות, ולא חידש כאן יותר מהליכה הלוך ושוב במקום מגוריו ולבית תלמודו (שליה דקייטא" סימן כ), ובשו"ת "אז נדברו" (חלק יא סימן לד) אף כתב ש"משום מצוות ישוב ארץ-ישראל אין שום דין להכיר את הארץ, ובולמדי תורה יש בזה ביטול תורה", וכן השיב רבי חיים קנייבסקי שיש בזה משום ביטול תורה (שו"ת "ארץ ישראל" אות מד, אך שם מביא שריב שלמה אבינו ורבי אביגדר בנצל השיבו שיש בזה מצווה, והראשון אמר שהיא משום מצוות ראיית הארץ וחיבת הארץ, ומביא שם דעות חלוקות אם כל ד' אמות חדשות היא מצווה חדשה או תוספת באותה מצווה).

המקור הראשון לדעה עממית זו, היא בספר "ירך אברהם" לרבי אברהם פייתוסי (פרשת מסעי סוף אות א, עמ' נח): "ושמעתי שקבלה בידם דמ"ש כל ההולך ד"א בא"י מוחלין לו על כל עונותיו, ר"ל על כל הליכת ד"א חדשים שעדיין לא הלך באותו ד"א מוחלין לו על כל עונותיו. דלפ"ו יניח מחוקירתו אם אמת היה הדבר לקבלה זו", אולם כבר השיג עליו המקובל רבי יצחק חי בוכוזה בספרו "לחם לפי הטף" (מערכת א אות מה), "דמאי אהנו ליה להבטיחו פעם נוספת ההבטחה? והלא כבר מובטח ועומד הוא בן העולם הבא מתחילת ההליכה ד' אמות". (ובספר "שמן המאור" לרבי מנצור בן שמעון (פרשת וילך) אף מוצא רמז בתיבת "האדמה" שבפסוק "כל הימים אשר אתם חיים על האדמה" שהיא נוטריקון ד' אמות החדשות מכפרים העונות, וכן "וכפר אדמתו עמו" - "אדמתו" אותיות ד' אמות, ועל-זה נאמר וכפר 'עמו' ראשי תיבות ויהיו עונותיו מחולים").

ברם יש לציין כי כבר מצינו לקדמוניו שהיו מחבבים את ארץ-ישראל, כפי שאמרו בסוף כתובות שהיו מנשקים כפי דעתו, וכן מסופר גדולי ישראל שחיבבו את ההליכה של ד' אמות חדשות בארץ-ישראל, אף שלא אמרו שיש בזה מצווה חדשה, אלא משום חביבות ארץ-הקודש.

כך מסופר על רבי יוסף זונדל מסלנט ש"במשך כל ימי שבתו בירושלם, היה נוהג ללכת כל יום ארבע אמות חדשות, על סמך המאמר 'כל המהלך ד' אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא'. בתחלה הלך מכוון שער יפו, כשהגיע למרחק רב מדי מהיער, שינה

את מהלכו בכיוון משער שכם" ("מגדולי ירושלים" פרק רבי יוסף זונדל מסלנט עמ' מה, וכן ב"תנועת המוסר" ח"א עמ' 108 "מפי הרב אליהו לנדא בטם הישיב ר' שאול סלומון מירושלים". ולפלא הדבר שעלה בידו ללכת בכל יום ד' אמות חדשות, בתקופה של 28 שנה רצופות מאז עלה ארצה בשנת תקצ"ח עד פטירתו בשנת תרכ"ו); וכן מסופר על החזון אי"ש: "שמענו מהרב משה קרלינסקי, הזמנתי את רבנו לשמש סנדק בברית של בני, שהתקיים ב'כפר אברהם' בפתח תקוה. הרב ישראל זינגר היה המבצע, לקח מונית ונסע עמו. כשבאו לקרבת מקום, הגיעו לאתר שעדיין לא נסלל בו כביש, וכמה עשרות מטרים עד למקום הברית היה מקום חולות. הנהג סירב לנסוע על החולות, ור' ישראל זינגר הפציר בו לאמור: היהודי שיושב לידך הוא החזון אי"ש... והחזון אי"ש הגיב מיד: עזוב אותו. אל תבקש. אנחנו נלך ד' אמות חדשות בארץ ישראל" ("מעשה איש" ח"ב עמ' ר"ט, וכן גם היה רבי דוד פרנקל תלמיד החזון אי"ש, ששמע ממנו כמה פעמים את הביטוי "ד' אמות חדשות בארץ-ישראל". אולם בספר "חולה ומשקה" עמ' 408 נכתב, שכאשר שאל את רבי חיים קנייבסקי אודות ה"פתגם שאומרים שכמניינים למקום חדש בארץ-ישראל, ד' אמות חדשות בארץ ישראל, ונסתפקו כמה ספקות בעניין זה, מהו האי ענין, האם הוא עניין בעלמא, או הוא קיום מצווה של מצוה קיומית, ואם הוא מצווה קיומית האם היא דאורייתא או דרבנן, והאם צריך לטרוח בשביל קיום מצווה זו וללכת עוד ועוד ד' אמות חדשות בארץ ישראל, או שרק אם מזדמן לו דרך חדשה ישמח בזה", והשיב רבי חיים: "אין כזה מאמר והוא הכל הבלים", ושאל המקשן מהסיפור אודות החזון אי"ש ונענה: "אין למדני ממועשיות"... וכן מובא בספר "כל משאלותיך" שרבי חיים קנייבסקי השיב "אין שום נפק"מ בין [ד' אמות] חדשות לישנות", וכאשר שאל אם זו עצה טובה, דין או הנהגה, שהרי הרמב"ם העתיקה, השיב "זו עצה טובה", וציין לדברי הרמב"ם בהלכות מלכים פ"ה הלכה יא שמעתיק את דברי הגמרא בכתובות בלשוננו: "אמרו חכמים כל השוכן בארץ-ישראל עוונותיו מחולין... אפילו הלך בה ארבע אמות וזכה לחיי העולם הבא"; וכן מסופר על רבי חיים זוננפלד שב"מסע הרבנים" המפורסם שערך עם הרב קוק במושבות החדשות בחורף תרע"ד, היה יורד מהעגלה כמפעם לפעם כדי להלך ברגליו על אדמת ארץ-ישראל משום חיבת הארץ ("אלה מסעי" עמ' 217); וכן מסופר על רבי שלמה זינגר שהיה מוארך את דרכו, בנימוק שהיא דרך חדשה שלא הלך בה, והוא מתחבב להלך ארבע אמות חדשות בארץ-ישראל; וכן מסופר על רבי אהרן מבעלזא שאחר הגיעו ארצה כאוד מוצל מבתי מהשואה האיומה, וערך את שולחנו בביהמ"ד בבתי ורשא, היה קשה לפלס את דרכו פנימה מחמת הקהל הרב שהתאסף לכבודו, וביקשו להוליכו על-גבי כיסא, אך הוא ביקש ללכת ברגליו כדי לקיים הליכה בארץ ישראל בפועל ("בקדושתו של אהרן" ח"א עמ' תכו. ובדומה לכך הסתפקו אם הנוסע ברכב בכבישי הארץ, נחשב כמהלך על אדמתה, ובשו"ת "ארץ ישראל" אות מ הביא כמה דעות בעניין, וכן לגבי אדם הטס במטוס מעל אדמת ארץ-ישראל); וכן סיפר רבי ראובן שלום שראבני על החכם יהודה צדקה ש"כמה פעמים אמר לי שהוא רוצה לעשות הליכה מעט בשביל להתאווור, גם אנשים גדולים צריכים איזה הפסק מעטום הטרדות, והוא חפץ לצאת מעט, אבל תראו מה הוא אמר לי, אם כבר החלטנו שאנו יוצאים בוא נלך לאיזה שכונה חדשה שבונים עכשיו בירושלים, ונרוויח ד' אמות חדשות בארץ-ישראל, וכך עשינו, היינו הולכים לשכונת חדשות שהיו באמצע בנייה, מטיילים שם ברגל, וחוזרים ליישיבה. תראו מה זה חשבון, הוא היה צריך לצורך גופו להתאווור מעט, אבל הוא חישב איך תהיה לו תוספת בעבודת ה' בשביל כך" ("דרש בחכמה" עמ' רכה); וכן מסופר על רבי יוסף שלום אלישיב ש"בשנים קדמוניות היו פעמים שהיה לומד עם הגאון רבי שכנא קולדצקי צ"ל, ותמיד היה דרכו דרך אחת להגיע מ'אווהל שרה' לביתו, יום אחד א"ל הגר"ש לאחר הלימוד, שימינו מלכוני אחר, הפטיר הברב' נו' נייע ד' אמות בארץ ישראל" ("ריש"א דגלותא" ח"ד עמ' רעו).

4. אכילת קצה הלחם

שגור בפי רבים, כי אין לאכול את קצה ככר הלחם מפני שהוא קשה לשכחה, ולכן נוהגים להתוך את קצהו ולזרוקו. אולם למעשה אין מקור למנהג זה, ולא מובן כיצד נשתרש הדבר, וכבר תמה עליך ה"מנחת יצחק" (שו"ת חלק ט סימן ח אות ז) וכתב ש"לא ידעתי מקור לזה", אלא שכתב שאף הוא נוהג בעניין כיוון שכך מנהג העולם ואין לזלזל בזה, כפי שאמרו בירושלמי (תרומות פ"ח ה"ג) "צריכין למיחש למה דברייתא חוששין", ומוזכר גם את דברי הרשב"א בתשובתו שכל דבר שיש קבלה ביד זקנים וזקנות לא נסתר קבלתם רק כשאינו אפשרי (בספרי הפוסקים ריגלים להזכיר את הרשב"א כמקור ראשון לכך שאין לזלזל אפילו במנהג של נשים זקנות בישראל, ואפילו ביד ששים ריבוא מישראל אין כח לבטלו", אלא שלא התברר כלל היכן מקור דברי הרשב"א, עד שאמרו בהלצה כי גם דבר זה שהרשב"א אמר שאין לזלזל בדברי הזקנות, גם הוא מדברי הזקנות עצמן... ואף שריגלים לציין לסימן ט' בשו"ת הרשב"א, אך למעשה שם הוא משיב לשואל שהקשה אם יש קצב וקב לעולם, והשיב לשלול את דעת הפילוסופים בעניין זה ואמר שאין לקבל את דעתם שאין קצב לעולם נגד המקובל בדינו מדברי חז"ל כי שית אלפי שנים היו עלמא, ואין כח לפילוסופיה לסתור אפילו מה שמקובל מפי זקנים וזקנות, אך אין משמעות בדבריו שכל מסורת שנשמרה בידי זקנים וזקנות עליו לקבל כתורה מסוי, וכבר העירו עליך רבים שלא נמצא מקור ברור לדברי הרשב"א (השגרים), אלא שבספר "זכרון טוב לפניך" פ"ו סעיף ח כתב, שגם המדקדק בזה לא יזרוק את קצה הלחם, אלא יתנו לנשים או למי שאין מדקדק בזה (ובשו"ת "אבני דרך" כתב שאין בזה איסור של 'לא תשחית' מפני שיש לו צורך בכך, אך לא ישליכוהו מפני זיווי אוכלין), וכן יש להזכיר את הובצע, שלא יחתוך כמובן את קצה הלחם, אלא רק לאחר ברכת המוציא, כדי שיברך על ככר שלם.

גם בשו"ת "משנה הלכות" (חלק יא סימן קמח) כתב שמורגל בפי העולם שהוא קשה לשכחה, אף שאין לכך מקור קדום, ומבאר שם את העניין שמי שלא משייר כלום נראה כרעבתן ולכן מותרים את קצה הלחם להראות שאינו רעבתן (וכן השיב האדמו"ר מנאראל שזה הטעם למנהג, אף שאין לו מקור), ועוד טעם על-פי הנפסק בשו"ע (סימן קפ ס"ב) שמי שאינו משייר פת על שולחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם, ולכן נוהגים לשייר מסוף הלחם, ומהו השתרבב המנהג שאין לאכול את הקצה וכך ישייר קצת מן הפת (ולכן אין להסיר את הלחם עד אחר ברכת המזון כדי שתחול עליו הברכה, ומי שאינו נוהג כן אינו רואה סימן ברכה לעולם, כמובא בא"ח סימן קפ סעיף א, ובוהור נאמר שפליה נאמר "לא תשא את שם ה'א לשוא" כי הוא מזכיר את שם ה' בברכת המזון ושולחנו ריקם, אך מאידך כתבו ה"מגן אברהם" ועוד שאין להותיר לחם על השולחן שלא יהיה כמעשה העמים כפי שנאמר "העורכים לגד שולחן" [ואכן מנהג הנוצרים להניח על קברי מתיהם לחם שחזור שלם], ולכן ההזכיר הפוסקים והמקובלים שאין להותיר לחם שלם ולא חלה שלימה בליל שבת, אלא פרוסה או כזית, כמובא ב"שער הכוונות" על האריז"ל לשו"ת "כי הוא מזכיר את שם ה' בברכת המזון ושולחנו ריקם, אך של פת, אבל לא לחם שלם", וכן מובא ב"לקט יושר" על בעל "תרומת הדשן" שהיה מותר "רק חתיכת לחם על המפה התחנתה עד אחר ברכת המזון, ואמר שאין נכון לתן לחם שלם בסוף הסעודה על השלחן כי כן דרך עבודה זרה".) ומצא גם טעם למה שאומרים שהוא קשה לשכחה, מפני שעל הדין שצריך לשייר ממונו כתב רש"י שהוא כדי שיהיה מזון מזומן לעני אם יבוא, ואם-כן האוכל ולא שייר מאומה שכח מהעני שייכתן שיבואו ולא הותיר לו, וכמידה כנגד מידה מי שאוכל את הקצה ושכח להותיר לעני משכח את תלמודו.

ובספר "מילי דחסידותא" (על צוואת ריה"ח אות נ' עמ' לט) כתב, כי מקור המנהג היה לשייר מעט מפרוסת המוציא (ולא דווקא מפתה הלחם), וטעם המנהג כדי לשייר מעט כדי שתחול עליו הברכה, כפי שנאמר באיוב: "אין שריד לאכלו, עליכן לא יחיל טובו", כלומר אם אין לא מותרים שריד מהמזון לא חלה עליו ברכת הטוב. (ובעניין זה מסופר על אדמו"ר הזקן בעל התיא, שבשעה שיישב במאסרו בעליה הידועה, סירב במסירתו-נפס לאכול ממאכלי בית-הסוהר, והשר נאלץ לבקש ממנו החסיד ב' מרדכי מליעפלי שייספק לו מרקחת, והלה הבין כי היא מיעדת לאדמו"ר הזקן ולכן הטמין במרקחת פתק ובו שאל למי

המוזן מיועד והיכן הוא שוהה, שכן שלטונות רוסיה הסתירו את מקום מאסרו, וכשהרבי אכל את המרקחת הותיר בה מעט בנימוק שהדבר נעשה כדי שתחול עליו הברכה, ובשיריים הטמין פתק עם תשובתו, ומאו ידעו החסידים כיצד לפעול להחזרו - "בית רבי".

מאידך, ב"ארחות רבנו" (חלק ג' עמ' קד) נכתב, כי "קהילות יעקב" אמרו שאין מקור לזה, ולכן לא הקפידו בביתו על העניין, וכך משיב רבי חיים קנייבסקי לשואליו בעניין זה כי לא מצא מקור לזה ובבית אביו לא חששו לעניין ואכלו את קצה הלחם. וכך גם כתב ב"אוסרי לגפן" (חלק ח' עמ' שט), ש"מצווה לברך המוציא דווקא על זה, וכך נהג האדמו"ר מלעלו ב"זע"א וחתך הקצה ביד ואכל ממנו", וכן מובא בשו"ת "אבן ישראל" (חלק ט' סימן קכה אות ח) שאדרבה סוף הלחם הוא בכלל פת פחמין האפי היטב והוא מועיל לזכרון כמובא בהוריות (יג. ב), וכן נכתב בהלכות "אמרי סופר" מערלי שהיה אוכל את קצה הלחם משום כל תשחית, וגם אביו בעל "התעוררות תשובה" לא הקפיד בזה, וכן העיד בנו של רבי שמואל הלוי וואזנר שאביו לא הקפיד על כך (והרה אף ממקפידים שאין להקפיד עליהם בסודות שבת וסודות מצווה - קובץ מבית לוי" יד עמ' צו), והוסף להעיד כי גם רבי אהרן מבעלזא לא הקפיד עליהם כעדות משמשו בקודש ("רב רבנו" עמ' מח), ובדומה לכך השיבו כמה מפוסקי דורנו (רבי שריה דבליצקי, רבי עזריאל איינבראך ועוד) שאינם מקפידים עליהם ("בתיבות הלכה" חלק מו), וכן כתבו שבלי סדר פסח בוודאי שאין להקפיד עליהם ואין לחתוך את קצה המצה (ובמצה עגולה כלל לא שייך קצה, כפי שכתב ב"נטיע גבריאל" פסח סימן צ; ובאמת מכאן לכאורה ראיה שבעבר לא הקפידו כלל על קפידה זו שלא לאכול מקצה הלחם, מפני שכל הלחמים היו עשויים בעיגול, ומכאן השם "כר לחם" שהוא עגול ואין לו קצה, וכן כתב ב"שו"ע המקוצר" י"ד ח"א עמ' ש"ה שבי שבתיומו היו ככרות הלחם כולן עגולות ולא חששו כלל לזה, וזהו ה"א"ל ש"ימורים ושומר מצווה לא ידע דבר רע" (דברי תורה לשלחן השבת" תשע"א), וכן אין להקפיד בעוגה (גם אני אודך" דדון סימן קל).

בספר "טעמי המנהגים" (אות קע) ביקש למצוא טעם למנהג זה, על-פי דברי בעל "יערות דבש", שההיגיונים נאחזים בקצה הלחם שהקדים להיאפות, ולכן נמנעים מלאכול את קצה הלחם, א"ל יפה העיר עליו ב"פסקי תשובות" (סימן קסו אות ג בהערה), וכן העירו באריכות בקובץ "גת ורדים" כג עמ' רב), שלא דק בדבריו, כי ב"יערות דבש" נכתב להיפך, שהטעם שאמרו חז"ל לבצוע ולברך בצד הפת קדמים בישוליה, מפני שהאש מגרשת את כח הסט"א, ו"הוא ראוי לברכה, כי תיכף בהגרש הארס סטרא דמסאבא חל עליו יותר מהר סטרא דקדושה, וזה חל עליו יותר מהר סטרא דקדושה, לכן זה ראוי לברכה" כלשון ה"יערות דבש". ובשו"ת "מעדני מלכים" (ח"א סימן מ) כתב, שהטעם הוא על-פי דעת רבי יהודה במסכת ברכות (מ. א) שעץ הדעת חיטה היה, ויש בו טוב ורע, הטוב הוא שהוא לחמו וכל האדם הרע הוא שמשכח תלמודו, ועל-ידי חיתוך קצה הלחם מזכירים בשלם היה לו לאדם לאכול את עץ הדעת.

אחרים כותבים להיפך, שכיוון שבעבר לא היו קצות הלחם אפויים, שכן הככרות היו דבוקים זה בזה ולא נאפו כראוי, ולכן נמנעו מלאכול את הקצה הבלתי אפוי ("גבורות הארץ"), או שחששו לאכול את הקצה מפני שנגע בלחם אחר וחששו מגול (גם אני אודך" הליוה עמ' עה), וכתב שהרצה זאת בפני רבי חיים קנייבסקי והשיב לו שכיוון שהיה אין הדבר שכיח אין להקפיד עליהם; ואילו יהודי הונגרי ישיש סיפר, כי בעבר היו מוציאים את ככרות הלחם בידיים מהתנור בעודן חמות, והיו רגילים ללחלה את קצות האצבעות ברוך כדי לצנן מעט את חום הככרות, ולכן נמנעו מלאכול את קצות הלחם מתוך אנינות ידעת שלא לאכול מרוקו של האופה... ואילו בספר "השולחן כהלכתו" (עמ' רפה) העלה השגרה, כי בעבר היו אופים כולם אצל נחתות העיי, וכל אחד חשש שהלחם שלו נדבק בלחם של הולות או בדפנות התנור, ומפני שהחמירו שמא הדפנות אינן כשרות בדקדוק או הלחם השני אינו מהודר, לכן הסירו את קצה הלחם שנגע בדפנות או בלחם האחר. השגרה נוספת מובאת בשו"ת "אבני דרך" (חלק י' סימן לו), שכיוון שחששו שמא לא הפרישו חלה מן העיסה, היו חותכים את קצה הלחם, שהרי בחוץ-לארץ מועילה הפרישה לבסוף כדון חלת חז"ל אוכל

ההולך ואחריה מפריש, ולטעם זה אין להותיר את קצה הלחם בשבת שהרי אין מפרשים חלה ותרומות בשבת.

5. יציאה מבית הכנסת ב"זכור"

מנהג ידוע בקהילות אשכנז, בהן נוהגים להזכיר אחר קריאת התורה ביום-טוב, את נשמות הקרובים המנוחים בתפילת "זכור", שמי שיש לו אב ואם יוצא מבית הכנסת בשעת ההזכרה (והבדחים מכריזים "קינדער ארויס"...) .

המנהג לא מוזכר בספרי הפוסקים הקדמונים, ולראשונה מובא ב"קיצור שולחן ערוך" (סימן קלג סעיף כא), וב"שערי אפרים" (לרבי אפרים זלמן מרגליות שער י' אות לב), ומסתבר שהוא מנהג שהתפתח רק בסמוך לדורם, וייתכן שנוצר בתקופה שהיו מזכירים נשמות רבות שנהרגו בפרעות ואזכרתם התארכה לזמן רב, וביתניים יצאו המתפללים האחרים להפסקה, עד במשך הזמן נוצר המנהג להקפיד לצאת. אולם המנהג נקבע לדורות ופוסקי דורנו סירבו להתיר אף במקום הצורך (כגון בישיבה חדשה שהיה בה רק תלמיד אחד שעליו לומר זכור, ויציאת התלמידים הרבים תעורר רעש ואיסור, ורבי אביגד נבצל השיב שבכל זאת צריך שייצאו כולם - שו"ת "אבני דרך" חלק ט' סימן עז), אולם יש קהילות כמו בגור, שבהן נוהגים הבנים שאין אומרים יזכור, להסתובב לצד מערב בשעת האמירה. ועל מבטלי המנהג התאונן רבי שלמה פרייפלד ראש ישיבת "שאר ישוב" בארה"ב כמובא בספר לתולדותיו: "אצלנו כשהיינו ילדים, איננו חושב שמישהו העז לגעת כרב, היום הם טופחים על שכמו. מי בכלל מנשק את הפרוזה? בבית כנסת מסוים, רב שבקי בהלכה חידש שאפשר להישאר בבית הכנסת בעת "זכור". יהודים תמיד יצאו החוצה, ועכשיו הוא בעם הלכה..." .

כדרך מנהגים רבים שהתפתחו במשך הדורות, נמצאו בספרי הדרוש טעמים רבים ורמזים שונים:

א) שמא יחשוב אחד המתפללים שזה נוסח התפילה, ויאמר "זכור" גם אם יש לו אב ואם, וברית כרותה לשתיים חלילה (תורת חסידות, "לשון חכמים", ו"תוספת חיים" על "חיי אדם" שבת כלל ז, וכן ב"מנהגי ישורון" סימן סג, שכיוון שהשמש מזכיר "זכור" ונראה כאלו מורה לכל אחד לומר זכור, לכן יזכרו הבנים שלא יתפרשו בדברים שגם עליהם יחול העניין חלילה (ומסיבה זו כתב האדר"ת ב"נפש דוד", שהיה מזהיר את השמש להכריז "זכור" לבד ולא כנהוג "זאגט זכור", פ"ן ימצאו עוד מהצעירים שיש להם אב ואם והוא "ברית כרותה לשתיים", ונקובין "המעניין" הביא שהמנהג היה שבשעת "זכור" היה השמש פונה לכל אחד מהאומרים לדעת את סכום נדרו לצדקה, וכדי שלא יתבלבל בין אלו האומרים ונודרים לאלו שאינם אומרים ואינם נודרים, התקינו שאלו שאינם אומרים יצאו החוצה מבית הכנסת), ונתן טעם נוסף כי על-פי רוב הבנים נקראים בשמותיהם של האבות שמזכירים נשמותיהם, וכדי שלא יפתח פה לשטן בשעה שמוותיהם של הנפטרים, שחלילה כוונתו על הבנים שנקראו בשמותם, לכן יצאו לחוץ.

ב) ב"פתחי שערים" על "שערי אפרים" הנוזכר כתב המחבר, כי הטעם הוא שלא יטילו עין הרע באלו היוצאים שהוריהם עדיין בחיים, כמובא ביבמות (קו, א) על רב פפא שסתור את דברי אביו בדין חליצה, ואביו שאלו היה אבין ואמן, וכשארם לו ששניהם מתא, והבין שמפני שהוריו מספקים את צרכיו אין לו טרדת פרנסה ולכן שמועותיו מחודדות, נתן אביו בו את עיניו ושני הוריו נפטרו רח"ל, שהרי אביו היה יתום מאב ואם כפי שאמרו בקידושין (ב, א), והעבי"ן כתב שלא נפטרו מפני קפידתו של אביו על בנם רב פפא, אלא שמרוב הפתעלותו של אביו על ששני הורי רב פפא עדיין בחיים, שלטה בהם עינו ונגרמה להם מיתה. (וכבר תמחו רבים וכתבו, שהיציאה גורמת את ההיפך הגמור, ובוודאי יש עין הרע כשרואים אנשים באים בימים יוצאים יחד עם עולי ימים, והרואים תמיהים על אריכות ימיהם המופלגת של הוריהם, וכן כתב ב"נר לערו"א" ח"ב עמ' קסו: "הוראה יבין כמה קלושים טעמים אלה, לענין עין הרע - אדרבה, אלה שיוצאים בולטים כפי מה שאמרם הכל נשארם". ועל-פי טעם זה כתב ב"דינים והנהגות" בשם החו"א, שאבל בשנה הראשונה שאינו מזכיר נשמות כמוזכר

בקצו"ש"ע שם "וב'הליכות שלמה" כתב שהטעם לכך שמא יבוא לידי בכייה יתרה ותסתלק ממנו שמחת החג, ואחרים נתנו לזה טעמים נוספים] אינו צריך לצאת מבית הכנסת).

ג) טעם נוסף הוא שלא לגרום למתפללים צער ביום טוב כאשר מזכירים את הנפטרים, אולם ליתומים עצמם אין איסור בכך מפני שהם מתענגים להזכיר את אבותיהם ("מנהגי בית יעקב" סימן קכה, והאר"ך בזה רבי משה מרדכי עפשטיין בהקדמתו לחידושו "לבוש מרדכי" על מסכת בבא קמא, ודימה זאת להלכה שאין מזכירים נשמות אם יש חתן בבית הכנסת מפני שהוא יום טוב לכל הקהל ואין יצערו עצמם זמן שמחה, וחוק לישראל להיות שמה בשמחת אחיו הישראלי ולא יזכיר צערו בפניו, "ויסוד הדברים בני כיו מצוות ה' אלקינו שכל אחד מישראל יהיה נושא בעול עם חברו, יאהב לו כמוהו ממש בצרתו לו צר ובשמחתו ישמח לבו גם הוא", והובא בשו"ת "ציץ אליעזר" חלק יב סימן לו. וגם על כך תמה ב"שו"ת הגראד"א", שהרי המצטער אינו אלא האומר בלבד, ומה לו לעומד בסמוך לו להצטער בגינו? אף שיתכן שכאשר ישלע מפי אחרים יצטער ויבכה עמו; ומכאן למד ב"היכל הוראה" חלק ד, שגם גר צדק צריך לצאת באמירת זכור אף שהטעמים הראשונים אינם שייכים אליו).

ד) טעם נוסף ליציאת הבנים, הוא כדי שלא יראו השותקים כעוברים על "לא תתגודדו" שדרשוהו חז"ל "לא תיעשו אגודות אגודות" בזמן שאחרים מתפללים והם יושבים ודוממים (רמז על-כך ב"שערי אפרים" הנ"ל, וכן כתב ב"גשר החיים" ח"א עמ' שלו, אולם גם דבר זה תמוה, שהרי היציאה נראית כהתגודדות גדולה בהרבה).

ה) וטעם נוסף כדי שלא יבלבלו את האומרים ("מנהגי ישורון" סג, וכן ב"כלבו על אבלות" פ"ה סימן ד סעיף טז). הגיעו הדבר לידי כך, שכמה מתחכמים בעיניהם, חיברו על-דעת עצמם תפילה מיוחדת למי שיש לו הורים ומזמורי תהלים נבחרים, אותם אומרים היוצאים החוצה בשעה שהיתומים אומרים זכור בפנים (ב"נר לעורא" הנ"ל מובא שכן נוהגים בקיבוץ סעד...), וכמובן שאין לדבר טעם וריח.

האדר"ת מספר על עצמו בקונטרס "נפש דוד" (עמ' מו), שנהג לעמוד ליד פתח בית הכנסת בימים שאומרים זכור, טרם כילה המפטיר את ברכות ההפטרה, מפני שאלו שאין אומרים נחפזים לצאת החוצה בטרם יגמור הקורא ברכות ההפטרה, וגם הזהיר את השמש להכריז קודם ההפטרה שלא יצאו קודם הברכות האחרונות וקודם אמירת הנוטן תשועה (ברכה למלך שנהגו משום שלום מלכות). ועל זמן כניסת הבנים לבית הכנסת בחזרה, כתב ב"שערי אפרים" שאין להם להיכנס עד אחר "אל מלא רחמים", אולם ב"מחזור המבואר" (עמ' תרעה) סבור שאין קפידה להיכנס לפני אמ"ר, ונרויח שימנעו בחוץ בדברים בטלים, שכיכוע אלה היוצאים החוצה בע"ה יפה שם שתיקתם וכו". בשעת ההזכרה מניחים את ספר התורה על הבימה, אף שנותרים בו מעט מתפללים, ויש המכסים אותו בטלית מפני כבוד התורה, אף שגם לזה לא נמצא מקור, ויש שהעירו שאולי היה ראוי להחזיר את ספר התורה להיכל כשנותרים מיעוט מתפללים ורובם יוצאים ("זוהר השמש" עמ' לוט).

רבי זלמן סורוצקין אמר פעם בדרשתו לפני תפילת זכור, כי רואים אז פנים חדשות, אנשים שכל השנה אינם רגילים לבוא לבית הכנסת, ובאים רק בחג להתפלל בעד נשמות אבותיהם, ומביאים אף הם בניהם "לבושי מדי הגימנסיה או בתיספר אחרים, מדים עם כפתורים נוצצים. ובוודאי הביאום, כדי שיתפללו לכל הפחות כמותם מועדי ה', או שיראו את אבותיהם מודקקים בתפילת "זכור" ויעשו גם המה כזאת לאחר מאה ועשרים שנה... ובהגיע זמן תפילת "זכור" שולחים את הבנים החוצה, אולי שלא יטרדו אחר-כך את האבות בשאלת מהו זו 'נשמה' שלא שמעו את מצויותה בבית-הספר... ונתון מוסר למה דואגים לנשמות אבותיהם ולא לנשמות עצמם ("הדעה והדבור" ח"ב דרוש ה'). וב"קול ברמה" (וילנא תרס"ו) - "הספד על הקדושים שנהרגו וספרי תורה שנקרעו ונשרפו בשנת תרס"ו" ברוסיה), האריך על-

כך במשל נפלא, והנמשל הוא שהבנים לא ישמעו שהאב אומר לנשמות אבותיהם "זכור אלקים את נשמתכם", וכך לא יטרוחו אחר מותם למען אביהם המנוח, אלא ילמדו תורה ויעשו מצוות כדי להעלות את נשמותיהם בזכותם, מפני שאין בכוח המתים לעלות מעצמם אלא רק בזכות החיים.

בעניין זה מסופר אודות החסיד הנודע רבי שמואל מונקעס, שפעם באה אשה לאדמו"ר הזקן בעל התניא לבקשו שיתפלל על בתה שהיא מקשה לילד, אך הרבי לא היה בביתו. וכשנכנסה לבית הכנסת וראתה את רבי שמואל, דימתה בנפשה כי הוא הרבי, וביקשה ממנו להתפלל בעד בתה, ומיד יען לה רבי שמואל שתאמר שבע פעמים תפילת "זכור" ותיושע. לאחר זמן-מה הגיעה היולדת לאדמו"ר הזקן עם מתנה, וביקשה להודות לו על עצתו הנפלאה שבוכותה נולד בנה בנקל, ומיד הבין הרבי כי ידו של תלמידו רבי שמואל, שנודע בשנינותו, דבר. ביקש הרבי הסברים, ורבי שמואל אמר: "הרי זה פשוט מאוד! עשיתי קליוחומר, ומה כאשר אומרים פעם אחת 'זכור', יוצאים מבית הכנסת כל 'הילדים' גדולים וקטנים, אזי כל שכן אם יאמרו שבע פעמים 'זכור' בודאי יצא תינוק קטן שכזה..." (ובדומה לכך מסופר על רבי ישראל מסטאלין, שבהיותו בן ארבע שנים בלבד, הגיעו לבית אביו לבקש רחמים על מקשה לילד, ואביו הרבי לא היה בבית, והילד הציע להם לומר זכור בביתה, ואכן הסגולה הועילה. וכששב האב לביתו ותמה על בנו שכבר עושה נפלאות, השיב בתמימות כי יודע הוא שביום שמזכירים נשמות צועקים בבית המדרש "קינדער ארויס", ולכן הצעתי להם לומר זכור... - מאורי אש" עמ' שנו).

ועוד בעניין "זכור" מומט הסופר ר' יוסף פרידנון ב"דאס אידישע ווארט": "אחרון של פסח, הוא היום שקבעת לי כיום זכרון להורי הי"ד, שכל הנראה נספו בימים של מרד גטו וורשה. השנה, ביום זה, עלתה במוחי אבתה מעניינת: התפללתי הפעם ב"שטיבל" קטן, נוסח ספרד, ולמרות שחלק גדול מן המתפללים נסעו לקרוביהם לימי הפסח, עדיין נשאר קהל של כמה מנינים, שמכבות גיל שונות. למרות זאת, כאשר הגענו לתפילת "זכור" ה"שטיבל" כמעט התרוקן, וכאשר אנו הנותרים התבוננו מסביב, ראינו כי אין לנו מנין. ברגע הראשון זה קצת "חרה" לי, הכיזד? לומר "זכור" בלי מנין?... אבל לכשהתבוננת לרגע, התרתי לעצמי איזה שהוא חיוך של שביעות-צדון... ונזכרתי בצורה אינסטינקטיבית ב"זכור" אחר, כהגו השבועות, שהיה הראשון לפני יותר מששים שנה, מיד לאחר השחרור ממחנה הריכוז בכוכוולד. אינני זוכר היום בדיוק היכן התפללנו. לא היו לנו סליחות וסידורים, בודאי לא ספר-תורה, בכל זאת נמצאו כמה יהודים פעילים, כאלה שמתמידו יכלו לומר על עצמם "ובכל זאת שמך לא שחנת", שארגנו תפילה בציבור לכבוד החג, בהשתתפות קרוב לעשרה מנינים, וצריך, כמובן, לציין, כי חלק גדול מהקהל הגיע בגלל הציפייה לאמירת "זכור". אינני יכול להיזכר בכל פרטי התפילה, מי היו שליחי-הציבור שזכרו בע"פ את התפילות, אבל דבר אחד אני זוכר היטב, כי הדבר נקלט כבר אז במוחי, שכאשר הכריזו על אמירת "זכור", היה זה שונה לגמרי ממה שהיה בעבר, לפני המלחמה. לא היה אפילו אחד מכל המתפללים שיצא מאולם התפילה. כולם אמרו "זכור", כי כולם היו אלמנים או יתומים. כך היה גם כמה חדשים לאחר-מכן, ביום-כיפור, במחנה-העקורים פילדפינג. אז כבר היו לנו מחזורים, היה גם ספר-תורה, אבל גם אז בלטה העובדה שכל המתפללים נשארו לתפילת "זכור", רבים מהם שאמרו זאת לראשונה, כי בפעם האחרונה שעור התפילו - יצאו מבית הכנסת בעת אמירת "זכור", כי עוד היו להם הורים. והנה, באחרון שריה לפסח שהזכרתי, בשנה שעברה, כאשר הכריזו ונותרנו ללא מנין, אמרתי למי שעמד לידי ונראה

מעט עצוב בגלל זה: עלינו לשמוח בראותנו שיש כ"כ הרבה מתפללים שיוצאים החוצה כשאומרים "זכור". רבים מילדינו זכו ברוך ד' שיהיו להם הורים והורי-הורים וגם זוכים לקיים מצוות כיבוד אב ואם. האין זה חסד גדול? אין לנו אלא לאחל להם שיחזיקו בזכיה זו עוד רבות בשנים..."

6. מפטיר יונה סגולה לעשירות

רגילים בזמננו לראות כיצד מתפללים מתמקחים במנחה של יום-הכיפורים, כדי לרכוש בדמים מרובים את העלייה השלישית למפטיר יונה, מתוך אמונה כי סגולתה גדולה לעשירות, אך למעשה אין מקור קדום לכך והסגולה לא הייתה ידועה בדורות הקודמים.

אומנם על החשיבות של רכישת מפטיר יונה כסגולה לתשובה, כבר הזכיר ב"אלף המגן" (על "מטה אפרים" סימן תרכא. סעיף כ) בשם "כותא דאברהם" "טעם מה שמהדרין ביותר לקנות הפטרה מנחת יום-הכיפורים יותר מהפטרה של שחרית, עיין שם", וכך שם כתב המחבר רבי אברהם פאלאג' (בדרוש ז' לשבת תשובה): כי "רבים קופצים לקרות הפטרה של יונה במנחה ויה"כ, וקונים אותה בדמים יקרים, וצריך לדעת מאי כולי האי יותר מהפטרה שחרית ומשבת תשובה ומר"ה, דכולם הם על התשובה, ומי אולמיה בהפטרה על טפי משאר, עד שיעור דיוצאים הקפדות מזה על זה מי יזכה בה?"; והוא מבאר כי "טעם נכון למה שקופצים על קריאת הפטרה הזאת בצבור בכרכותיה, הדכל רצים אחריה על היות נמצא בה השתים רעות דהם כוללות לכל רשעות שבועולם ותשובתה בצדה דשבו אל ה' בתשובה שלימה, ובה תחזה עד היכן מגיע הפגם של החוטא הגדול וגדל מעלת התשובה מה שלא תמצא בשום הפטרה אחרת כמוה, לכן אליו ירצונו לקרותה בצבור להיות לזכרון בין עינינו לחזור בתשובה שלימה".

ובספר "ויוע יצחק" (סגולות לפרנסה ועשירות, ח"ב עמ' כד) מציין, כי "באמת לא מצאנו שאנשים התעשרו ממפטיר של יונה של מנחה ביום-הכיפורים, וכן מצינו שכתב הגר"א על סנדקאות שלא מצא מי שתעשר מכך, אבל כן ראינו שאנשים שהם כבר עשירים מהדרין לקנותה".

ב"שערי ימים הנוראים" כתב בשני אופנים לכאור מדוע מחשיב ההמון את מפטיר יונה, מפני שבדרך כלל המפטיר אינו מחויב הקריאה אלא עלייה נוספת אבל במנחה של יום-הכיפורים הוא חייב מתקנת חז"ל (אף שגם בעתת ציבור כן למנחה אשכנז שקוראים הפטרה, אולם מעלת יום-הכיפורים גדולה מהם), וגם כי זו ההזדמנות האחרונה לקבל עלייה בימים הנוראים שמעלתה גדולה. וכן אמרו על-פי דברי רבי מרדכי מנדבורנא, כי התשובה היא סגולה לעשירות, שהרי גדולה תשובה שמגעת עד כיסא הכבוד, ובהכרח ששם יש אוצר גדול שהרי אמרו חז"ל שהוציא הקב"ה מטבע של אש והראה למשה, ואם-כן גדולה הפטרת יונה שבה נאמר על התשובה, שמסוגלת לעשירות מכיסא הכבוד...

המקור הראשון מוזכר בדברי רבי מליבוואוויטש, שכאשר נשאל בה"ה תשכ"ג "היה העניין במפטיר יונה", השיב כי חותנו הר"י צ"א אמר לו "שמפטיר יונה מעניק כח לתשובה והיא גם סגולה לעשירות", וגם סיפר בשמו שאצל המהר"ש מליבוואוויטש היו כל הבנים עולים למפטיר יונה ("המלך במסיבו" ח"א עמ' עג), ובמוצאי יום-הכיפורים תשכ"ט השיב לגיסו הרש"ג ששאלו למה משתדלים רבים לרכוש את מפטיר יונה, כי "יש בכך הרבה סגולות, ועליכל כולם שואפים לזה" (שם עמ' רמח), ומקור זה הוזכר בספרים "מנהג ישראל תורה" ו"נטעי גבריאל".

רבי חיים קנייבסקי אמר שאינו מכיר סגולה זו וכן השיב רבי פישל אייבנאך ששנאל על-כך, אך אמר כי ידוע לו שיש בקריאת הפטרת יונה סגולה לבנים, ואילו רבי שריה דבליצקי היה אומר בצחות שזו סגולה גדולה לעשירות של הגבאים... ("היכל שמואל" עמ' קט. ובדרך

צחות היו אומרים, כי בעבר לא מצאו איש שיסכים לקנות את מפטיר יונה ולקרוא בעצם צום יום-הכיפורים את ספר יונה כולו בעצמי וקדוקיו, עד שחלו בו הגבאים הפיקחים את סגולת העשירות והחלו רבים לקפוץ עליו ומצאו כולם נהנים, וגם ב"פסקי תשובות" (תרכב, ב) כתב שלא מצא מקור למה שהעולם אומר שמפטיר יונה היא סגולה לעשירות, ואף הוא כתב את הטעם מפני כוח התשובה של אנשי ינונה ואף חלקו של הקורא יהיה בין השבים בתשובה.

בקובץ "אור תורה" הסמיך לסגולה זו, את דברי הגמרא במסכת נדרים (לה, א) שיונה הנביא היה עשיר, שנאמר "ויתן שכרה וירד בה", ואמר רבי יוחנן שנתן שכרה של ספינה כולה, ואמר ר' רומנוס שכרה של ספינה ארבעת אלפים דינרי זהב (ולמד מזה שם תשובה לשואלים שהסתפקו בקובץ זה, האם אפשר לרכוש את הפטרת יונה בשותפות וכל הקונים יזכו בסגולה לעשירות, שהרי ב"בן יהודע" כתב שמן השמים הכניסו בדעות של יונה לשכור את כל הספינה, דשכירות חשיב ממכר ואז תחול הגזירה עליה בשבילו כאילו כולה שלו, ואם-כן נכנסים כל הקונים בסגולה והקורא הוא שליחם, והוסיף שם כי "ויתן שכרה" בגימטריה "העשירות"; ועוד הסתפקו אם יש ישנה עדיפות שווקא אדם עני יקרא את מפטיר יונה או שגם עשיר יכול להיות הקורא כיון שגם הוא עלול לדרת מנסיון, ואדרבה גדול סבלו למי שנהפך עליו הגלגל. ובספרי השו"ת התחבטו לגבי אדם שרכש את מפטיר יונה ונרדם בהפסקה שאחרי מוסף ואחר למנחה, והגבאים כיבדו אדם אחר בעליה שאף הוא התמדות לרכישתה וביקש לשלם בעדה סכום גבוה, מי צריך לשלם בפועל לבית הכנסת). אך יש שהעירו על-כך שלפי זה יש בכל הפטרה סגולה לעשירות, שהרי כל הנביאים היו עשירים כפי שאמרו שם בגדרים שאין הנבואה שורה אלא על מי שהוא עשיר.

בקובץ "אור התורה" הנ"ל התפרסם גם מתכתב מקורא בשם שלום חדאד מבאר-שבע, שסיפר מוזכרו ילדותו שהפטרת יונה מסוגלת קריאתה בכל השנה כדי להקל על מקשה לילד, וקוראים בסמוך לה את הפטרת יונה עם תקיעת שופר כמו יונה שהיה במעי הדגה והתפלל לה' שיצילנו, וכך מתפללים על האשה שייצא הוולד בשלום "והניסיון העיד שיש בזה תועלת", וכן נמסר בקובץ גליונות "מרי"ח ניחוח" שהיה המנהג בין חכמי תוניסיה כסגולה למקשה לילד לקרוא את הפטרת יונה.

בספר "ודרשת וחקרת" (ח"ד עמ' תרפג) כתב על-פי דברי המדרש רבה (פרשה צח אות טז) שיונה היה משבט זבולון, והם היו יורדי אוניות ובעלי ממון, ומכאן אמרו שסגולה לקורא הפטרה להתעשר. וב"לבוש יוסף" (ח"א עמ' קמ) כתב על-פי דברי האוהר, שיונה היה בתחילה עני והתעשר מפני ששמח בשמחת בית השואבה וזכה לרוח הקודש (כמונא כירושלמי סוכה פ"ה ה"א) ונעשה עשיר, "ואולי בגלל זה נהגו לקנות הפטרת יונה הנביא כסגולה לעשירות כיונה הנביא".

מן העניין להוסיף את המסופר בספרים רבים על רבי מאיר מפרימישלאן, שפעם רכש עשיר אחד בבית מדרשו את מפטיר יונה ביום-הכיפורים, ושאלו הרבי מדוע פיור מממונו על-כך, והשיב מפני החשיבות הרבה של הפטרה זו שבה נאמר כמה גדול כוח התשובה שהיא מבטלת גזירות רעות, כפי שנאמר "וירא האלקים את מעשיהם כי שבו מדרך הרעה, וינחם האלקים על הרעה אשר דיבר לעשות להם". והשיב לו הרבי: "לא כן הדבר, אלא עיקר טעם אמירת מפטיר יונה ביום-הכיפורים היא כדי לעורר את האדם בפסוק 'מה לך נרדם? קום קרא אל אלקיך, אולי יתעשת האלקים לנו ולא נאבד'. ומעשיה זו מובאת בספר 'חסידים מספרים' (ח"ג אות שלג) בצורה שונה ובקצרה: אברך עשיר אחד קנה ביום-הכיפורים בעת קריאת התורה למנחה - את המפטיר דיונה במחזיר רב, בבית-מדרשו של רבי מאיר מפרימישלאן. אחרי הקריאה פנה רבי מאיר לקונה ושאלו: - "היש לך כבר תשובה לקושיית רבי-החובל"? - "איו קושיא"? תמה הלה. - "הלא עתה שאלת בהפטרה מפיו 'מה לך נרדם'?"...

להערות ותגובות: 5806777@gmail.com